

İSTİKRAR VE ADALET ARAYIŞINDA İBN ZAFER'İN YÖNETİM DÜŞÜNÇESİ

Türk, Arap, Fars, Çin gibi farklı devletlerin tarihteki varlığını ve etkisini incelemek, devlet olgusunu daha iyi anlayabilmek için oldukça önemlidir. Bu nedenle makalede İslam devletlerini incelemek amacıyla *İbn Zafer'in Adil Hükümdar* kitabı analiz aracı olarak tercih edilmiştir. Bu çalışmada, 8. ve 12. yüzyıl arasında Akdeniz havzasındaki devletlerin yönetimi ve yöneticilerine ilişkin tespitleri bulunan İbn Zafer'in hayatı, yaşadığı dönemdeki gelişmeler ve eserindeki yönetim düşüncesi incelenmiştir. Makalede, temel meselesi istikrarlı ve adaletli bir yönetim olan İbn Zafer'in yönetim düşüncesi tüm yönleri ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Giriş

İbn Zafer Es-Sıkkılı El Mekki, düşünce tarihi içerisinde biyografisine net bir şekilde ulaşılamayan düşünürler arasında yer almaktadır. Öyle ki İbn Zafer'in günümüze ulaşan portresi dahi bulunmamaktadır. Tam adı Ebu Abdullah Muhammed bin Ebi Muhammed bin Zafer Es-Sıkkılı El Mekki olan İbn Zafer'in, 1104 yılında Sicilya' da doğduğu tahmin edilmektedir. Bir başka bilgiye göre doğum yeri Mekke'dir. İbn Zafer, Sicilya'nın Normanlar hâkimiyetinde¹ olduğu bir dönemde doğmuş, çeşitli İslam ülkelerinde göçebe bir yaşam sürmüştür. 1148-1159 yılları arasında Fatimiler egemenliğindeki Mısır'da ve belli bir dönem Halep'te yaşadığına, Nureddin Mahmud Zengi'nin sarayında görev aldığına yönelik bilgiler bulunmaktadır (Yazar, 2014: 19). İbn Zafer'in 1170/1172 yılında Suriye'nin Hama kentinde yoksulluk içinde öldüğü tahmin edilmektedir (Dekmejian ve Kechichian, 2009: 22-23).

İbn Zafer'in hayatı gibi eserleri hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Günümüze ulaşan en önemli eseri *Sülvânü'l-Mutâ'fi Udvâni'l Etbâ'dır*.² Bu kitap hakkında ilk bilgi ve belgeler İtalya kökenli araştırmacılar tarafından bulunmuştur. İbn Zafer'in keşfedilmesinde karşımıza çıkan en önemli isim ise Sicilyalı Michele Amari'dir. Amari, Bibliothéque Nationale'de bulunduğu *Sülvânü'l-Muta'ya* ait altı el yazmasını İtalyancaya çevirmiş ve 1851 yılında yayınlamıştır.³ Amari'nin ardından İbn Zafer hakkında Gaetano Mosca tarafından çalışmalar yapılmıştır. Mosca, İbn Zafer'in düşünceleri ile ondan 300 yıl sonra yaşayan Machiavelli'nin görüşlerini karşılaştırmış ve aralarındaki benzerliğe vurgu yapmıştır (Dekmejian ve Kechichian, 2009: 21-22).

Türkiye'de İbn Zafer hakkında yapılmış çalışmalar, *Sülvânü'l-Mutâ'fi Udvâni'l Etbâ'nın* çevirileri ile sınırlıdır. En önemli eseri olarak görülen *Sülvânü'l-Mutâ Türkçe'ye* çevrilmiş, iki farklı isimle yayınlanmıştır. Bu çevirilerden ilki, makale kapsamında incelenen

¹Sicilya'nın Normanlar hâkimiyetine girmesi 1053 yılında Kelbiler Hanedanlığı'nın çöküşü ile başlamış, Arap emirliklerinin birbirleri ile iktidar mücadeleleri sonucunda adada merkezi otorite sona ermiştir. Bu durumdan yararlanan Normanların adayı işgal etmeleri uzun bir süreyi almıştır. Norman yönetimi başlangıçta Müslümanlara yönelik asimile edici ve baskıya dayalı uygulamalar gerçekleştirilmemiş, tam tersi Müslümanlar devlet kademelerinde üst düzey görevlerde bulunabilmıştır. Bu durum II. Frederick'in ölümünün ardından değişmiş, 14. yüzyılın başlarında artan baskıların ardından Müslümanlar Sicilya'dan ayrılmıştır (Vesile, 2010: 50-53).

²Gençlere yönelik öğütlerden oluşan hikâyelerin yer aldığı *Nücebâ'î'l-Ebnâ* ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin anlattığı *Hayrû'l-Bişer Bi-hayri'l-Beşer*, İbn Zafer'in diğer iki önemli eseridir. Fakat bu iki kitabın Türkçe çevirisi yapılmamıştır (Yazar, 2014: 21).

³ İbn Zafer hakkında önemli araştırmaları bulunan Michele Amari'nin kitabının künye bilgisi: Amari, Michele, *Solwan; or Waters of Comfort by Ibn Zafer*, Volumes I and II, Londra: Richard Bentley, 1852.

Adil Hükümdar Uyrukların Yönetimi Hakkında Yöneticiye Öğütler kitabıdır. Joseph A. Kechichian ve R. Hrair Dekmejian tarafından *The Just Prince* adıyla yayınlanan kitap, 2009'da Barış Doğru tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁴ *Adil Hükümdar*, birinci kitap ve ikinci kitap olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Çevirilerden diğeri, Kara Halilzâde tarafından Osmanlıca'ya çevrilmiş olan metnin, 2014 yılında Sadık Yazar tarafından hazırlanarak *Devletin Ölümsüzlük İksiri* başlığıyla günümüz Türkçesiyle yayınlanmış olan nüshasıdır.⁵

Türkiye'de İbn Zafer köşe yazılarında ve makalelerde Machiavelli'nin öncüsü şeklinde sunulmakta, hükümdarların adaletli bir yönetime sahip olması gerektiğine yönelik tespitlerine vurgu yapılmaktadır. Türkiye'de İbn Zafer hakkındaki bilgiler uzun yıllar boyunca İslam Ansiklopedisi'ndeki madde ile kısıtlı kalmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, 20. Cilt, s. 453-454). Fakat 2009 yılında yayınlanan *Adil Hükümdar* kitabından sonra İbn Zafer'in düşüncelerine olan ilgi artmıştır. Nitekim İbn Zafer ile ilgili bilgiler köşe yazılarında da yer almıştır. Soner Yalçın, *Sülvânü'l-Muta'yı*, doğu siyaset geleneğinin başyapıtı olarak tanıtmış, İbn Zafer'in yönetim sorunlarına çözüm arayışında olduğunu belirtmiştir (sozcu.com.tr). Helvacıoğlu ise İbn Zafer'in Machiavelli'nin ustası olduğunu vurgulamış, *Sülvânü'l-Muta'da* yer alan tespitlerin günümüz siyaseti için de önemli olduğunu ifade etmiştir (radikal.com.tr).

Makale kapsamında İbn Zafer'in yönetim düşüncesini incelemek amacıyla ilk olarak İbn Zafer ile ilgili çalışmalar taranmıştır. Bu kapsamda ulaşılan kısıtlı kaynakların yazarları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. *Adil Hükümdar* kitabının çevirmeni Barış Doğru ile telefon aracılığıyla; *Devletin Ölümsüzlük İksiri* kitabı çevirmeni Prof. Dr. Sadık Yazar ve Machiavelli ile İbn Zafer'in görüşleriyle karşılaştıran Dr. Öğr. Üyesi Canan Özcan ile mail yoluyla iletişim kurulmuştur.⁶

Adil Hükümdar'ın çevirmeni Barış Doğru, İbn Zafer'in eserini çevirmesinin tesadüfî bir şekilde geliştiğini, daha sonra İbn Zafer hakkında detaylı çalışma gerçekleştirmediğini belirtmiştir. Çeviri sırasında eserde yer alan hikâyelerin günümüz siyaseti ile oldukça benzerlik göstermesinin dikkatini çektiğini vurgulamıştır. Fakat yapılan görüşmede İbn Zafer'in yönetim düşüncesi ve metodolojisine ilişkin kapsamlı bir bilgi edinilememiş, kitapta yer alan bilgiler ile görüşme sınırlı kalmıştır.

Sülvânü'l-Mutâ'nın Osmanlıca çevirisini yayına hazırlayan Sadık Yazar ile yapılan görüşmede İbn Zafer'in eseri hakkındaki düşüncesini şu şekilde açıklamıştır:

⁴Just Prince kitabının yazarlarından Beyrut doğumlu Siyaset Bilimci Prof. Dr. Josep A. Kechichian'ın *Arap Monarşilerinde Güç ve Sıralar*, *Faysal: Suudi Arabistan'ın Her Mevsim Kralı*, *Umman Sultanlığı'na Siyasi Katılım ve İstikrar* gibi eserleri bulmaktadır. Kechichian, özellikle Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap ülkelerinin yönetimine yönelik çalışmalar yürütmektedir (armeniapedia.org). Kitabın bir diğer yazarı Amerikan Siyaset Bilimci Prof. Dr. Richard Hrair Dekmejian da Kechichian gibi Arap ülkeleri ile ilgili konularda çalışmalar yapmaktadır. Dekmejian'ın Nasır'ın *Altındaki Mısır: Siyasi Dinamikte Bir Çalışma*, *Arap Dünyasında Köktencilik* gibi kitapları bulunmaktadır (goodreads.com).

⁵ Kitabın künye bilgisi: Yazar, Sadık, *Devletin Ölümsüzlük İksiri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

⁶ İbn Zafer ve Machiavelli'nin düşüncelerinin karşılaştırıldığı makale Canan Özcan tarafından yazılmıştır. Künye Bilgisi: Özcan, Canan, "Adil Hükümdar ve "Prens" Eserleri Bağlamında İbn Zafer ve Machiavelli Arasında Dönemsel Bir Karşılaştırma", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2013), s. 177-191.

Osmanlı tercümesini hazırlayan biri olarak bu metne yönelmemi, siyaset bilgisinin oldukça sistematik ve en az Kelile ve Dimne kadar örtük bir dil kullanarak sembolizme başvurarak anlatması sağladı. Yer verdiği hikâyelerin çok özgün olması da beni oldukça celbetti. Zafer'in arka planda kaldığı bir gerçek, bunda Kelile ve Dimne'nin çok etkisi olduğunu düşünüyorum. İbn Zafer'in eseri Osmanlı döneminde de Kara Halilzâde isimli bir mütercim tarafından Osmanlı Türkçesine aktarılıyor. Ben bu tercüme için Arap harflerinden Latin harflerine aktarıp, metni günümüz Türkçesine aktardım.

İbn Zafer ve Machiavelli'nin hükümdarlara ilişkin görüşlerinin karşılaştırmasını yapan Dr. Öğr. Üyesi Canan Özcan, Machiavelli'nin Prens ve İbn Zafer'in çevrilen Adil Hükümdar kitabı kapsamında bir çalışma gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Bu makaleyi İbn Zafer hakkında yeterli çalışmanın bulunmaması ve İbn Zafer'in görüşlerinin özgün olması nedeniyle yazdığımı ifade etmiştir.

Makalede İbn Zafer'in yönetim düşüncesi, Türkçe çevirisi yapılan *Adil Hükümdar ve Devletin Ölümsüzlük İksiri* kitapları aracılığıyla incelenmiştir. İbn Zafer ile ilgili yapılmış çalışmalardan farklı olarak İbn Zafer'in istikrarlı ve adaletli bir yönetim arayışının nedenleri ve bu nedenlere bağlı olarak belirlediği yönetim ilkelerini sınıflandırarak ele alınmıştır.

1. İbn Zafer'in Yönetim Düşüncesinin Gelişimi

İbn Zafer, İslam devletlerinin birbirleri ile mücadelelerinin arttığı bir dönemde yaşamış, dönemin bu koşulları onun yönetim düşüncesinin şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur. Özellikle İslam'ın farklı coğrafyalara genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan siyasal ve dinsel ayrılıklar, İbn Zafer'in düşüncelerini anlatmak amacıyla kullandığı hikâyelerinin temel konusudur. İbn Zafer'in istikrarlı ve adil yönetim arayışının gerekçeleri adeta 11. ve 12. yüzyılda Akdeniz havzası, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Suriye ve Irak'ta hızlanan çatışmalarda gizlidir.

Aslında İslam devletlerinin yönetimindeki istikrarsızlık, sadece İbn Zafer'in makale kapsamında incelenen eserinde yer almamaktadır. Örneğin, İbn Zafer'den yaklaşık 300 yıl önce yaşayan önemli İslam coğrafyacısı İbn Havkal, *Surat El-Arz* (Yerin Haritası) kitabında İslam devletlerinin yaşadığı krizlere değinmekte, yapmış olduğu tespitler İbn Zafer'in tespitleriyle benzerlik göstermektedir. Abbasi Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı bir dönemde yaşayan İbn Havkal, uzak eyaletlerde valilerin bağımsızlıklarını ilan ettiğini ve böylece birçok İslam devletinin kurulduğunu belirtirken; İbn Zafer'in temel meselesi olan istikrarsızlığın oluştuğu başka bir dönemi yaşamıştır. Havkal ile Zafer'in bir benzerliği de göçebe bir yaşam sürmeleri ve birçok İslam devletinde gözlem yapma imkânı bulmalarıdır. Bu özellik, her ikisinin de İslam devletlerinin genel görünümü hakkında detaylı bilgi sahibi olmasına katkı sağlamıştır (Havkal, 2014: 8).

İbn Havkal, 9. yüzyılda İslam dünyasının zalim idareciler nedeniyle kötü yönetildiğini ve cihat ruhunun zayıfladığını belirtmektedir. İbn Zafer'in 12. yüzyılda mevcut yönetimler hakkındaki tespitleri incelendiğinde neden adaletli bir yönetim arayışında olduğu, Havkal'ın yansıttığı durumun ardından daha iyi anlaşılabilir. Fakat İbn Havkal, İbn Zafer'den farklı olarak daha geniş bir inceleme yapmış, devletlerin ekonomik açıdan durumlarını da analiz etmiştir (Havkal, 2014: 10). İbn Zafer'in yönetim düşüncesinde ise yaşanan dönemin ekonomik yapısı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Diğer yandan Havkal'ın İbn Zafer'in

yaşadığı Sicilya'yı da ziyaret ettiği ancak yaptığı gözlemlerde coğrafyaya dair bilgiler vermekle yetindiğini belirtmek gerekmektedir (Havkal, 2014: 111- 122).

İbn Zafer'in yönetim düşüncesinin temel meselesini oluşturan istikrarlı ve adaletli bir yönetim arayışının kökeni, İslamiyet'in doğuşuna ve farkı coğrafyalara yayılmasına kadar geriye gitmektedir. İslam devleti, Arap yarımadasını aşan fetihler ile siyasi ve askeri olarak güçlenmiş, hızla topraklarını genişletmiştir. Bu genişlemenin etkisiyle toplumsal yaşamda da çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Aile ve kabile bağları yerine inananların oluşturduğu ümmet bilinci, toplumsal yaşamın belirleyici unsuru olmuştur. İslam devletinin yönetim alanının genişlemesiyle birlikte ümmet bilincine daha çok ihtiyaç duyulmuştur (Şenel, 2006: 851).

İslam kent devleti, Hz. Muhammed 632'de öldüğünde Batı Arabistan'ı kapsayan yerel bir devlet haline gelmiştir. Fakat Peygamber'in ölümünün ardından iktidarın kim tarafından devam ettirileceği sorunu, gelecekte İslam devletleri arasında yaşanacak ayrışmanın başlangıcını oluşturmuştur. Siyasi ve dini güç halifelik sistemi ile korunmaya çalışılmış, fakat bu durum uzun sürmemiştir. 657'de Sıffin'de ve 611'de Kerbela'da yaşanan çatışmalar ayrışmayı derinleştirmiş, halifenin kim olacağı sorunu istikrarsız bir yönetimin oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki Emeviler ve Abbasiler arasında yaşanan siyasi ve dini çatışma, Abbasiler ve Fatimiler arasında süregelen halifelik mücadelesi sonucunda bölgedeki İslam devletlerinin gücü gerilemiştir (Eco, 2014: 128-131).

İslam devletlerindeki istikrarsızlığın nedenlerinden bir diğeri de göçebeler tarafından sıkça çıkarılan isyanlardır. Afrika'daki koyun ve deve çobanları olan Berberi ve Bedevi topluluklar İslam devletlerinin hem gelişiminde hem de çıkan isyanlarda etkili olmuştur. İsyancıları bastırmak için gönderilen komutanların kendi bağımsızlıklarını ilan etmesi ve bu yönetimlerin halifenin kontrolünden çıkması, bölgedeki devletlerin sayısının artmasına neden olmuştur (Şenel, 2006: 852). Nitekim benzer durum İbn Zafer'in doğduğu Sicilya'da da yaşanmış, 917 yılında Fatimiler'in eline geçen adada çıkan isyanı bastırmak ve bölgeyi yönetmek için atanan valilerden biri olan Hasan b. Kalbi kontrolü ele geçirerek Kalbiler hanedanlığını kurmuştur (Yıldız, 2017: 68-71).

İslam devletlerindeki çatışmalarının nedenlerinden bir diğeri, halifelik ile sultanlık makamlarının ayrılmasıdır. Abbasiler döneminde gerçekleşen bu durum ile birlikte dinsel erk ile siyasal erk ayrılmış, farklı devletlerin yöneticileri arasında halifelik ve sultanlık mücadelesi yaşanmıştır. Bu durumu İslam'ın yayılmasında etkili olan temel itici güçlerin etkisini yitirmesi takip etmiştir. Nitekim İslam'ın yayılmasında cihat, şehitlik gibi ilkeler kitlelerin birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Fakat benimsenen cihat anlayışı belirli bir dönem sonra ilerleyememiş, devletlerin yönetiminde başka toprakları ele geçirme amacı yerini vergi, ticaret, ordunun şekillendirilmesi gibi konulara bırakmıştır (Şenel, 2006: 861-864).

İslam devletlerinin halifelik ve iktidar mücadelesinin kökenlerine ilişkin belirtilen nedenlere ilave olarak yeni gelişmeler eklenebilir. Fakat sayılan bu nedenler, İbn Zafer'in istikrarlı bir yönetim arayışı sürecinde vurguladığı tespitlerin gerekçelerini oluşturduğu için bizim açıımızdan yeterlidir.

İbn Zafer'in doğduğu ve yaşamının geçirdiği Sicilya'nın tarihi incelendiğinde, İslam devletleri arasında yaşanan çatışmaların bu bölgeye de yansıdığı görülmektedir. Akdeniz havzası gibi coğrafi konumu bakımından stratejik bir bölgede bulunan Sicilya'da tarih boyunca istikrarlı bir devlet kurulamamış, çeşitli kavimler arasında mücadeleler yaşanmıştır. Bizans'ın bir vilayeti konumunda bulunan Sicilya, Araplar tarafından sıkça fethedilmeye çalışılmış, bu fetihler ancak 902 yılında tamamen başarılı olmuştur. Böylece ada 9. ve 11. yüzyıl arasında İslam devletlerinin egemenliğinde kalmıştır (Yıldız, 2017: 69).

Sicilya Adası'nın Ağlebiler tarafından 902 yılında tamamen fetih edilmesinden sonra adaya vali olarak tayin edilen Hasan b. Rahâba'nın isyan etmesi, Fâtîmîlerin Sicilya'yı ele geçirmesi için gerekli şartları oluşturmuştur. Adadaki bu çekişmeden yararlanan Fatimiler 909 yılında Sicilya'yı ele geçirmiştir (Tokuş, 2014: 30-32). Sünnî Ağlebilerin yerini Şii Fatimiler'in almasının ardından Sicilya'yı Fatimiler'in bölgede tam yetki verdiği Kalbiler 105 yıl boyunca yönetmiştir. Fakat 1061'de Normanlar tarafından gerçekleşen istila sonucunda adanın İslam egemenliğinden çıkması süreci başlamıştır (Eco, 2014: 197-198).

Kısacası, İbn Zafer'in gerek doğduğu bölgede gerekse de göçebe olarak yaşamını sürdürdüğü İslam coğrafyasında siyasi birlik ve istikrarlı bir yönetim bulunmamaktadır. Arap hanedanlıkları ve Norman istilası içerisinde geçen yaşamı, İbn Zafer'in yönetim düşüncesini doğrudan etkilemiştir. Halifenin otoritesinin azalması, merkezden yönetimin sağlanamaması, çıkan karışıklıkların bastırılması için gönderilen kişilerin kendi hükümlerlerini ilan etmesi dönemin en belirgin özellikleridir.

Dönemin bu özelliklerini bilmek İbn Zafer'in istikrarlı ve adaletli bir yönetim arayışının nedenlerini anlamak için oldukça önemlidir. Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi yapısı İbn Zafer'in sadece yönetim hakkındaki görüşlerini etkilememiş, aynı zamanda kendine özgü araştırma metodolojisi geliştirmesine de katkı sağlamıştır.

2. İbn Zafer'in Yönetim Düşüncesinin Metodolojik Özellikleri

İbn Zafer düşüncelerini tarihsel olaylar arasında neden-sonuç ilişki kurarak temellendirmekte, yöneticilerin davranışlarına karşı halkın nasıl tepki verebileceğini öngörerek, onlara tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca dönemin siyasi olgularını ve devletlerin yönetimine dair meseleleri karşılaştırmalar ve örnekler ile detaylandırmaktadır. Dolayısıyla İbn Zafer, tarihsel bir metodoloji ile düşüncesini şekillendirmiştir.

İbn Zafer Sülvânü' l-Mutâ' y⁷ yazma amacını “*bu kral, zor kullanarak krallığı elinden almaya çalışan bir isyana muhatap olabilir. İşte böyle büyük bir krizin ortasında kral benden bir kitap yazmamı istedi*” şeklinde ifade etmiştir (s.109). Dolayısıyla İbn Zafer'in eserinin pratik olarak hükümdarlara yol gösterme amacı bulunmaktadır. Zafer, eserinde yöntemini ise şu şekilde açıklamaktadır:

Her kitaba, Kuran'dan bazı ayetlerle ve Hz. Muhammed'den hadislerle başlayacağım. Arkasından ele aldığım konu hakkında eski bazı bilgelikleri ekleyeceğim. Bunları, edebiyatın bakireleri ve eşleri olan düzyazı ve şiir formunda

⁷ İbn Zafer, sülvanı, “*Arapların içine su topladığına inandıkları bir deniz kabuklusuna verdikleri isim*” şeklinde tanımlamıştır (s.110). Sülvânü'l-Mutâ'fi Udvâni'l Etbâ ise *Taraftarının Düşmanlıklarına Karşı Yöneticilerin Şifalı Suyu* şeklinde çevrilmiştir (Yazar, 2014: 15).

yerleştiriyorum. En son olarak da, kalp ve kulak zevki için bir bahçe ve zeki ve kişilik idmanları için bir mücadele alanı açacağım (s.112).

İbn Zafer, ideal bir yönetim arayışına yönelik tespitlerini hikâyeler aracılığıyla anlatmaktadır. Hikâyelerin sonuçlarını art arda sıralayarak ise düşüncelerini pekiştirmektedir. Ayrıca kitabında konuya ilişkin kendi düşüncelerini “*denir ki*” ile başlayan cümlelerde açıklamıştır. İbn Zafer, Batı’da prens için aynalar Doğu’da ise siyasetname adı verilen yazı türünde sıkça kullanılan bir anlatım yönteminden de yararlanmış, hikâyelerde at, yabandomuzu, tilki, yılan, ceylan, antilop gibi birçok hayvanın diyaloglarına yer vermiştir. Yazar, bu anlatım yöntemi tercihinin nedenini “*büyük dâhilerin sözlerinden ziyade, vahşi hayvanların sözlerini dinlemeye çok daha istekliyizdir*” ifadesiyle açıklamaktadır. Diğer yandan İbn Zafer, hikâyelerin sonuçlarından belirlediği ilkeleri beş ipucu, üç kural gibi sayılarla özetlemeye çalışmıştır (Özcan, 2013: 183).

İbn Zafer yöneticilere yönelik tavsiyelerinde karşılaştırmalardan yararlanmışır. Nitekim Sülvanü’l-Muta’da 13 farklı devlet ve 22 farklı sultan, kral, imparator, halife örnekleri vermiştir (Bkz. Ek:1). Bu karşılaştırmalarda özellikle Arap devletleri ve Sasani İmparatorluğu’ndan sıkça bahsetmektedir. Diğer yandan farklı coğrafyalardaki devletlerin tarihine ve yapısına hâkim olduğu da görülmektedir. Nitekim Sülvanü’ l-Mutâ’ da “*Babil Krallığı, her biri 50 bin askerlik bir güce kumanda eden bir Marziban’in (satrap) yönettiği dört eyaletten oluşuyormuş.*” benzer biçimde “*Hindistan ülkesi, Kutsal Ateş Tapınağı’nu kontrolleri altında tutan, dört bakan ve bir başrahip (Magus) olmak üzere beş kişi tarafından yönetiliyormuş*” gibi tarihte kalmış ülkelerin yönetim yapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır (s. 221).

İbn Zafer, toplumların siyasal ve sosyal yapısını analiz etmenin yanında hükümdarların psikolojik durumları üzerinde de durmuştur. Ayrıca hükümdarların eylemlerini etkileyen psikolojik özellikleri tespit etmekle yetinmemiş, yöneticilere ahlaki değerleri içeren tavsiyelerde de bulunmuştur. Bu tavsiyelerin meşruluğunu sağlamak için ayet, hadis ve tarihsel olaylardan yararlanmışır (Bkz. Ek: 2). İbn Zafer’in hükümdarlara yönelik öğütleri kutsal metinler çerçevesinde olsa da şartlara göre tavsiyelerinin içeriği farklılaşmaktadır.

3. İbn Zaferin Yönetim Düşüncesi

İbn Zafer, Sülvanü’l-Muta’daki görüşleriyle yöneticilere yol gösterme amacı taşımakta, 12. yüzyılda İslam yönetimlerinin çöküşüne ettiği tanıklık nedeniyle istikrarlı ve adil bir sosyal düzeni geliştirecek yönetim usullerini belirlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle kapsamlı bir devlet yapısı incelemesi yapmak yerine, yöneticilere siyaset sanatı hakkında bilgiler vermektedir. Nitekim iki farklı baskısı bulunan Sülvanü’l-Muta’yı Suriyeli yöneticilere ithaf etmiş, yöneticilere olaylar karşısında nasıl davranılması gerektiğine yönelik yöntemler sunmuştur.

İbn Zafer’in hükümdarların eylemlerini neden-sonuç ilişkisi kurarak incelemesinin ardından belirlediği ilkeler, karşılaşılan olaylara özgü stratejileri içermektedir. Çünkü İbn Zafer, İslam devletlerinin idari, askeri ve ekonomik yapısına değinmemiş, hükümdarların karşılaştığı sorunların nasıl çözülebileceğine odaklanmışır. Bu nedenle İbn Zafer’in devlete ve yönetime ilişkin düşünceleri tam olarak tespit edilememektedir. Makalede İbn Zafer’in yönetim düşüncesi, Sülvanü’l-Mutâ’da yer verdiği hikâyeler kapsamında sınıflandırılarak incelenmiştir.

3.1. Hükümdarların Eylemleri ve İsyanlar

İbn Zafer'in yönetime ilişkin değindiği konulardan ilki halk isyanlarıdır. İsyanların nedenlerini hükümdarın eylemlerinde aramakta ve önerileri ile bu nedenleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Yönetimin uygulamalarından kaynaklanan isyanların nedenlerini ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki yönetimin haksız kararlarıdır. Çünkü haksızlık içeren uygulamalar halk tarafından daha güçlü olana karşı nefret uyandırmaktadır. İbn Zafer'in haksızlık karşındaki ideal hükümdarı ise adil olan hükümdardır. Böylece ona göre adil bir hükümdar yönetimindeki toplum, huzur ve refah içerisinde olacaktır.

İsyanlarının ikinci nedeni ise hükümdarların yönetimde yeterince etkili olamamasıdır. Zafer'e göre hükümdarların böyle bir durum içerisinde olması halk arasında küstahlığı cesaretlendirecek ve bu cesaret ile isyanlar ortaya çıkacaktır. Hindistan özelinde verdiği örnekte bu durumu *"onların hoşnutsuzlukları, gerçek ve adaletin şaşmaz ilkeleri konusundaki cehaletlerinden ve uzun dönemli bir refahın neden olduğu küstahlık ve haddini bilmezlikten kaynaklanıyor"* şeklinde açıklamıştır (s.222).

İbn Zafer, hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin isyanların ortaya çıkmasında etkili olduğunu belirtmektedir. Nitekim *"kitlelerin gözüpekliği, onları birbirine bağlar. Devrimlerin doğmasına zenginlerin korkaklığı fakirliğin cesareti, bir dizi ihmalkârlık ve zor durumda olanların uyanıklığının yanı sıra ileri gelenlerin küstahlığı neden olur"* şeklindeki ifadesinde bu düşüncesini açıklamıştır (s.245).

İbn Zafer'e göre halk isyanları hükümdarların meşruiyetleri ile de yakından ilgilidir. Ona göre şöhretli atalarının meşruluğuyla iktidarın babadan oğula geçtiği bir sistemde hükümdarlara karşı isyanlar daha sık gerçekleşmektedir. İbn Zafer, monarşik hükümetlerin gurur, hiddet ve açgözlülük gibi kronik hastalıklarının ve iktidarını kötüye kullanarak şiddet uygulayan kralların halk isyanlarını tetiklediğini belirtmektedir Çünkü böyle bir yönetim içerisinde iktidar halka yabancılaşmaktadır:

Denir ki, krallığın babadan oğula geçmesinin kalıtsal bir hak olduğu hükümdarlıklara karşı devrim yapmak hedeflenir. Bunlardan çoğu tembelliğe eğilimlidir ve hükmetme yeteneklerinin hükümdarlara kalıtsal olarak devredildiğine ikna olmanın rahatlığını yaşar. Bunun da ötesinde, çoğu, hayran oldukları atalarının erdemlerinin, hiçbir gayret sarf etmelerine gerek olmaksızın kendilerine geçtiğine inanır (s.221).

Heredot'tan başlayarak Aristoteles ile devam eden en iyi yönetim sistemi arayışında, mevcut sistemin dönüşmesinde yozlaşma önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. İbn Zafer de yozlaşmanın sistem karşıtlığını ortaya çıkaracağını söylemekte, fakat yaşanacak bu yozlaşmanın diğer düşünürlerde olduğu gibi yeni bir siyasal sistemi ortaya çıkaracağını öngörmemektedir. Bu durum İbn Zafer'in yönetime bakışındaki hükümdarlara fayda sağlamaya dayalı stratejileri savunmasından kaynaklanmaktadır. Hükümdarların istikrarlı bir yönetime sahip olması, düşüncesinin temel meselesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla İbn Zafer, yönetim şekli olarak monarşiden farklı bir alternatif aramamaktadır. Nitekim ideal yönetiminin krallık olduğunu *"hepimizin krala ihtiyacı vardır ve refahımızı ondan elde ederiz"* şeklinde belirtmektedir (s.226).

İbn Zafer, hükümdarların psikolojik olarak farklı özelliklere sahip olmasının nedenini, onların yüklerinin çok ağır olması ile açıklamaktadır. Hükümdarın, dışarıdan gelecek tehlikelerden halkı korumasının yanında, yönetim hakkında yönetilenlerin hile ve kandırmalar ile yanlış bilgilendirilmesini önleme sorumluluğu da bulunmaktadır. Özellikle halk isyanlarının nedenlerinden sıkça bahseden İbn Zafer, hükümdara verdiği bu görev ile isyanların çıkmasını teşvik eden durumları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Nitekim *“isyan dönemlerinde zihinleri zehirlenenleri toplumdan yalıtma”* şeklinde ifade ettiği gibi toplumun kontrol altına alınması gerektiğini savunmaktadır. Hükümdarların güçlülerin zayıfları ezmesini engellemek, cahilleri eğitmek, Allah'ın yasalarının emrettiği vergileri kullarından toplamak ve bu vergileri kamu yararına kullanmak gibi diğer çeşitli görevleri de bulunmaktadır (s. 106).

İbn Zafer'e göre isyanlar, hükümdarın eylemlerinin yanında ekonomideki bozulmalardan da kaynaklanmaktadır. Ona göre isyanlar halk kitlelerinin mide yangını yani yoksulluk sonucunda başlamaktadır. Seçkinler, orta tabaka ve kitleler olmak üzere toplumda üç sınıfın olduğunu belirtirken, bu sınıfları ekonomik özelliklerine göre ayırmıştır. İbn Zafer, bu sınıflar arasında çatışmanın isyanlara yol açabileceğini vurgulamaktadır (s. 65).

İbn Zafer'in yöneticilere tavsiye ettiği pratik eylemler sınıflara ayırdığı toplumsal katmanların nasıl yönetilmesi gerektiği noktasında da karşımıza çıkmaktadır. Ona göre öncelikle halkın isyan etmesine yol açan kışkırtmalar kontrol altına alınmalıdır. Daha sonra hükümdar kendi hatalarını düzelterek, ayrıcalıkları eşit bir şekilde tüm soylulara dağıtmalıdır. Diğer yandan İbn Zafer hükümdarlara kullarını kendi sınıfları içerisinde tutmasını da tavsiye etmektedir. İbn Zafer'in hükümdara yönelik en önemli tavsiyesi ise kitlelerin ayaklanmasını hızlandıracak olan orta sınıfların diğer sınıflarla işbirliği yapmasını önlemesidir. İbn Zafer tüm bunlar yapıldıktan sonra eğer ki isyan güç kazanmışsa hükümdarın sabretmekten başka çaresinin olmadığını belirtmektedir (s. 244).

3.2. Adaletli ve İstikrarlı Yönetim

İbn Zafer'in yönetim düşüncesinin temelinde istikrarlı ve adaletli bir yönetim arayışı bulunmaktadır. Bu nedenle hikâyelerde yer verdiği tarihsel olayların sonuçlarından hareketle istikrarlı ve adaletli yönetim için hükümdarlara öğütler vermektedir. Bu öğütlerden yola çıkarak yazarın yönetim düşüncesinde üç önemli meselenin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki hükümdarların özellikleri, ikincisi yönetimde danışmanların rolü, son olarak hükümdarların halk ile olan ilişkileridir.

3.2.1. Yöneticilerin Özellikleri

İbn Zafer, başarılı hükümdarın sabırlı, erdemli hükümdarın dindar olması gibi yöneticilerde çeşitli özellikler aramaktadır. Bu özellikler genellikle ahlaki değerler çerçevesindedir. Hükümdarın adil olması ise onun için oldukça önemlidir. Bu durumu *“adil bir hükümdarın tek bir gün içinde yerine getirdiği işler, Kutsal Savaşlar'da (cihat) 60 yıldan fazla savaşmaktan çok daha övgüye değerdir”* şeklinde belirtmektedir (s.106).

İbn Zafer hükümdarı diğer kişilerden ayırmakta, benzersiz bir yere koymaktadır. Hükümdarın güçlü olmasının yanında hakkaniyetli bir yönetime de sahip olması gerektiğini savunmaktadır. İdeal yöneticinin özelliklerini tarif ederken, her şeyden önce hükümdarın

Allah'a olan inancının önemi üzerinde durmuştur. Bu nedenle hükümdarların mutlak gücünün ve sınırsız eylem yetkisinin nasıl kontrol edebileceğine yönelik çözümünü dini ve ahlaki kurallarda bulmaktadır. Nitekim ona göre hükümdarlar tarafından verilecek yanlış kararlar Allah tarafından hoş görülmeyecek ve o hükümdar için olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracaktır (Özcan, 2013: 186).

Hükümdarların ahlaki ve psikolojik olarak içerisinde buldukları durumlar, birçok düşünür tarafından önemli görülmüştür. İbn Zafer'in yöneticilerin temel özelliklerine yönelik tespitleri, hükümdarlara ve komutanlara öğütler veren Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Tzu, akıllı hükümdarın sağduyulu ve çevresindeki komutanlar ile olan ilişkisinin düzenli olması gerektiğinden bahsetmiştir (Tzu, 2017: 40). Machiavelli ise İbn Zafer gibi hükümdarlarda ahlaki özelliklerin gerçekten var olması şartını aramamakta, bu özelliklere sahip gibi görünmesinin yeterli olduğunu belirtmektedir (Özcan, 2013: 187)

İbn Zafer'in "*kimseye yüz çevirme çünkü sana hizmet edebilir.*" ifadesinde olduğu gibi yöneticilere tavsiyelerinde pragmatik bir yaklaşımı bulunmaktadır. Onun pragmatik hükümdar kavramsallaştırmasına göre hükümdar, uyanık ve sorunlar ortaya çıkar çıkmaz saptayan yani güçlü bir kişidir. Çünkü o hükümdarların normal bireylerden farklı olduğuna inanmaktadır. İbn Zafer'in bu tespitinde tarihsel olayların etkisi de görülmektedir. Hükümdarların ılımlılık içerisinde olmasının düşmanlarına cesaret vereceğini savunarak bu durumu tarihsel bir örnekle "*sınırsız bir yumuşaklık ve uzlaşma isteği, hükümdara zarar getirecektir. Hoşgörü ve yumuşaklığı, düşmanlarının ellerinde can vermesine neden olan Halife Osman örneğinde olduğu gibi*" şeklinde açıklamıştır (s. 76-77).

İbn Zafer, yönetimin zorbalığı veya keyfiliğinin halkın yaşayışı ve iktidarın sürekliliği üzerinde etkilerini toplumun tepkileri ile incelemektedir. Zorba yönetimlerin yol açtığı en önemli sonucun halkın bu yönetimlere karşı isyan edip, başka hükümdardan yardım istemesi olduğunu belirtmektedir. Gerek zorba yönetimlerin ortaya çıkmasının önlenmesi gerekse de hükümdarların iktidarının sürekliliği için yöneticilerde tevekkül, metanet, sabır, rıza ve zühd olmak üzere beş özelliğin olması gerektiğini savunmaktadır. Hükümdarlık döngüsü olarak isimlendirilen bu beş özellik iktidarı elde etme aşamasında tevekkül ile başlamakta ve zühd ile sonlanmaktadır:

a) Tevekkül:

İbn Zafer tevekkül bölümünde hırsları ve tutkularına yenik düşmüş yöneticilerin iktidarını kaybedeceklerini belirterek, hükümdarların Allah'ın verdiği hükme rıza gösterip sözlerinde durmasını tavsiye etmektedir. Emevi halifesi El-Velid bin Yezid bin Abdülmelik ile amcası Yezid ibn el-Velid bin Abdülmelik'in, Abbasi halifelerinden Muhammed el-Emin ile kardeşi Abdullah el-Me'mun'un halifelik mücadelesi, hükümdarların tevekkül etmesi gerektiğine yönelik görüşünü örneklendirmek için kullandığı tarihsel olaylardır. İbn Zafer, iktidarı ele geçirmek için mücadele edenler arasında hileli yollara başvuranların amaçlarına ulaşamadığını, bunun yerine hükümdarların Allah'ın vereceği kararı beklemesi gerektiğini öğütlemiştir. Diğer bir tespiti ise hükümdarların içerisinde bulunduğu olumsuzlarının çevresindeki bilgiler tarafından fark edildiğini, fakat çoğu hükümdarın tutku ve hırslarının etkisi ile bu öğütleri dinlemediğidir (Yazar, 2015: 36).

b) Metanet:

Metaneti soylu insanların özelliği olarak gören İbn Zafer, metanet ile ilgili tarihsel örneklerini Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yayma sürecindeki mücadelesi ile başlatmıştır. Bölüm kapsamında yer alan tarihsel olay ise Pers Kralı Şapur bin Hürmüz bin Nerseh bin Ardaşir'in Roma İmparatoru Jül Sezar'a esir düşmesidir. Ardaşir'in danışmanlarını dinlemesi ve metaneti sayesinde kurtulmasını ile biten bu olay sonucunda İbn Zafer, şartlarından şikâyet etmeden metanet gösteren hükümdarların başarıya ulaşacağını savunmaktadır (s. 59).

c) Sabır:

İbn Zafer başarılı hükümdarın özelliklerinden biri olarak gördüğü sabrı, Babil Kralı Hüsrev Anuşirvan'ın, Hint prensinin topraklarına saldırmasını örneğiyle anlatmıştır. Bu mücadelede sabreden ve krallığını koruyan Hint prensinden hareketle başlarına kötü olaylar gelerek iktidarlarını kaybeden kralların sabretmesi ve danışmanlarını dinlemesiyle nasıl iktidarlarını kurtarabileceklerini anlatmaktadır.

d) Rıza:

İbn Zafer, rıza ile ilgili olan hikâyelerde içinde bulunduğu şartları değiştirmeye çalışırken açgözlü davranan yöneticilerin sonunun hüsrana olduğunu belirtmiştir. Eğer bir hükümdar iktidarını korumak için tüm yolları denemesinin ardından başarısız oluyorsa, Allah'ın verdiği karara rıza göstermelidir. İbn Zafer bu bölümde dediğinde tarih olay ise Yezdicerd'in oğlu Behram'ın babasının vermiş olduğu görevi önemsiz görmesi ve bu görevden kurtulmak istemesidir. Behram'ın verilen göreve rıza göstermesi ve danışmanlarının yardımı ile Pers kralı olmuş ve ülkesini adaletle yönetmiştir. Hem güvenilir bir danışmana sahip olan hem de rıza gösteren Behram, iktidara geldikten sonra danışmanına yönelik “ *inan ki, eğer ben tahta oturana kadar yaşarsan, danışmanlarımın arasına girecek ilk ve oradan çıkacak son kişi de sen olacaksın. Yönetimimi senin tavsiyelerine göre yapacağım ve gerisini de Allah'a bırakacağım*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur (s.270).

e) Zühd:

Arapça bir şeye meyletmemek, terk etmek anlamına gelen zühd, İbn Zafer tarafından dünyevi iktidarın kibrinden vazgeçmek, tahtan feragat edebilmek şeklinde tanımlanmaktadır. Emevi halifelerinden Muaviye'nin genç yaşta tahtı terk etmesi, Osetya Kralı'nın Hıristiyanlığa geçmesi ve yönetimi bırakması, Pers Kralı Ardeşir'in mutlakiyetçi yönetimden vazgeçmesi, Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu Erdeşir'in oğlu Babek'inde krallıktan ayrılması bu bölümde yer verilen tarihsel olaylardır. Bu örneklerden hareketle İbn Zafer tevekkül ile başladığı iktidara gelme sürecini, zühd ile sonlandırmaktadır (Yazar, 2015: 269).

İbn Zafer'in zenginliğin beş yüzü olarak tanımladığı ve hükümdarlarda bulunması gerektiğini söylediği özelliklerin ortak noktası inanç temelli ilkelerden oluşması ve hükümdarların çevresindeki danışmanların önemini vurgulamasıdır. İbn Zafer, bu beş özelliği belirlerken gerek kurmaca hikâyelerden gerekse de tarihi olaylardan yararlanmıştır. Emevi ve Abbasi halifeleri başta olmak üzere Hint Prensi, Babil Kralı, Sasani İmparatoru gibi farklı devletlerde yaşanan iktidar mücadeleleriyle düşüncelerini kanıtlamaya çalışmıştır.

İbn Zafer'in yöneticilerin sahip olması gerektiğini savunduğu ve hükümdarlık döngüsü olarak adlandırdığı dini ve ahlaki özellikler mutlak olmayıp, koşullara göre tavizler içermektedir. Bu tavizlerin temel gerekçesi ise devlet çıkarıdır. Nitekim zorba yönetimlere karşı çıkan İbn Zafer'e göre eğer başka bir alternatif kalmamış ise hükümdar zor kullanabilmektedir. Tıpkı zorba uygulamalarda olduğu gibi İbn Zafer'e göre devlet çıkarı söz konusu olduğunda yöneticiler hileye de başvurabilecektir. Bu durumu “*bir kral, örneğin bir düşman yenmek veya asilere boyun eğdirmek gibi devletin çıkarına ait işler haricinde, sahtekârlığa asla izin vermez*” şeklinde açıklamıştır (s.276). İbn Zafer, düşmana yanlış bilgiler ile fitne yayacak casusların gönderilmesi gibi çeşitli hile araçlarını meşru görmektedir. Fakat ona göre hile sadece güvenilir danışmanların eliyle kullanılmalıdır. Aksi durumda hilenin kullanılması daha büyük felaketselere yol açma potansiyeli taşımaktadır (s.92).

3.2.2. Danışmanların Önemi

Siyasal iktidarın bir hükümdar egemenliğinde birleşmesiyle devletin gelişimi ve geleceği hükümdarın eylemlerinde anlam bulmaya başlamıştır. Bu nedenle devletlerin yaşamış olduğu krizlerden kurtulmanın yolu hükümdarların eylemlerinin düzenlenmesinde aranmıştır. Danışma işlevinin uzmanlaşmaya dayalı olmadığı ve kurumsallaşmadığı modern devlet öncesi dönemlerde hükümdarlara yönelik tavsiyeler, çevresindeki danışmanlar tarafından sağlanmıştır. Hükümdarlara yönetimdeki bozulmaların önlenmesine yönelik öğütler dönemin şartlarına göre bir yöntemle sunulmuştur. Prens için aynalar, nasihatname gibi çeşitli isimlerle nitelendirilen siyasetnameler, farklı coğrafyalardaki geleneksel devlet tipolojilerinde karşımıza çıkmaktadır. İbn Zafer de yönetimde istikrarı sağlamak için hükümdarların çevresindeki danışmanlara çeşitli roller vermiştir.

İbn Zafer'e göre danışmanlar, yönetim hiyerarşisi içerisinde yer almaktan ziyade hükümdar ile kişisel bağı bulunan bir yardımcı konumdadır. Modern anlamda bir kamu görevlisi olmayan danışmanların yetki ve sorumlulukları İbn Zafer tarafından tanımlanmamış, danışmanların kişisel özellikleri ve hükümdarların danışmanlara olan ihtiyacını vurgulamıştır.

İbn Zafer'e göre hükümdarların çevresinde hem iyi hem de kötü durumlarda tavsiyeleriyle yardım edebilecek inatlı danışmanlar olmalıdır. İbn Zafer iyi danışman kötü danışman karşılaştırması yaparak, hükümdarların iyi danışman arayışında olduğunu belirtmiştir. İbn Zafer'e göre iyi danışmanın temel özellikleri arasında *sadakat, bilgelik, deneyim, samimiyet, ihtiyatlılık, asalet, edebiyat, politika ve tarih bilgisine sahip olmak* yer almaktadır. Diğer yandan kendisini her sonuca hazırlayan danışmanların iyi; kurnazlığına ve deneyimine güvenerek hazırlık içerisinde olmayanları ise kötü danışman özellikleri olarak saymaktadır. İbn Zafer, danışmanların mevcut şartlardan haberdar olmadan vereceği tavsiyelerin sonuçlarının çeşitli sorunlara yol açacağını da vurgulamaktadır.

Hükümdarların karar verirken sürekli danışmanların fikrini almasını savunan İbn Zafer, bir kralın hiçbir neden göstermeden bilge ve sadık danışmanları ile ters düşmesi durumunda hiçbir zaman başarılı olamayacağını savunmaktadır.⁸ Bir kralın ilk görevinin “*en zor*

⁸ İbn Zafer, hükümdarların danışmanların tavsiyelerini dinlememesi durumunda karşılaşacakları olumsuzlukları Pers Kralı Şapur'un Roma İmparatorluğu hakkında bilgi almak için kılık değiştirip Roma topraklarına gitmesi örneğinde anlatmıştır. Danışmanların tavsiyesini dinlemediği için Sezar'a esir düşen fakat yine onu terk etmeyen

zamanlarda bile iyi tavsiyeleriyle destek alabileceği sadık danışmanlar seçmek” olduğunu belirtmektedir. Nitekim bir kralın tahtan düşmesinin beş ipucu arasında kralın bilge ve deneyimli insanların tavsiyelerine değer vermemesi durumunu da saymaktadır (s.162).

İbn Zafer danışmanların ne zaman başarılı olabilecekleri, hangi zorluklarla karşılaşacakları, hükümdarlar ile olan ilişkilerin nasıl olması gerektiğine yönelik tespitlerde bulunmaktadır. Danışmaların karşılaştığı en temel zorluk ona göre tutkularının etkisiyle akli olanı yapacak kadar olgunlaşmamış hükümdarlarla karşılaşmalarıdır. Çünkü öfke ve arzu içerisindeki bir hükümdar yaşadığı bulanıklık nedeniyle danışmanların tavsiyelerini anlayamayacaktır. İbn Zafer danışmanların karşılaştığı zorlukların yanında hükümdarların danışmanlar konusunda yaşadığı en büyük tedirginliğin güven problemi olduğundan da bahsetmektedir. Nitekim bu problem İbn Zafer’e göre sadece danışmanlar için geçerli olmamakta, hükümdarın çevresindeki herkesi kapsamaktadır.

3.2.3 Yöneticilerin Halkla İlişkileri

İbn Zafer’in istikralı ve adil bir yönetim için hükümdarların sahip olması gereken özellikler ve yönetimde danışmanların rolünün ardından üçüncü olarak değindiği konu hükümdarın halk ile ilişkileridir. İbn Zafer, yöneticilerin karar ve uygulamalarının sonuçlarını ele alırken yönetilenlerin beklenti ve tepkilerini de önemsemektedir. Ona göre hükümdarın temel görevi kullarına hizmet etmekken; buna karşılık yönetilenlerin yönetime itaat etme sorumluluğu bulunmaktadır (s.72).

İbn Zafer’e göre yöneticiler zaman içerisinde ülkenin genel durumunu tarafsız olarak değerlendirememesi sorunu yaşamaktadır. Danışmanların bu konuda hükümdarlara yardımcı olması beklenirken, kişisel çıkarlarını daha fazla önemseyen danışmanlar da bulunmaktadır. Bu nedenle İbn Zafer, hükümdarların iktidarı sürdürmek için yönetilenlerin, yönetim hakkındaki görüşlerini bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi durumda İbn Zafer halkın verebileceği tepkileri şu şekilde açıklamıştır:

Denir ki, kullar ilk önce dillerini, sonra yumruklarını oynatırlar. Yöneticiler, insanların tüm bedenlerine hâkim olamazlarsa, dillerini de kontrol edemezler. Halk kitlelerinin kalplerini kazanamazlarsa, hükümdarlar iktidarda kalamaz. Ancak bir hükümdar tarafsız davranamazsa (yukarıdakilere ve aşağıdakilere aynı ölçülerle yaklaşmazsa), gıda ve emeğe dair vergileri hafifletmezse ve kullarını aşırı vergilerden muaf tutmazsa, insanların kalbi uzun vadede ona bağlı kalmayacaktır. Yukarıda saydığımız bu üç neden, üst sınıflar arasında kin ve nefret yaratır ve alt sınıfları da kendi durumlarını düzeltmek için çok daha azgın hareketlere sürükler. (s.238).

İbn Zafer’e göre hükümdarın yönetimi altında farklı özelliklere sahip üç grup bulunmaktadır. Bunlardan ilki hükümdarının üstünlüğünü tanıyan, sorumluluklarının farkında olan ve hükümdara tam anlamıyla itaat eden kesimdir. İkinci grupta ise hem iyi hem de kötü bireyler yer almaktadır. Hükümdar bu kesimi onların özelliklerine göre nezaket ve sertliğin birleşimiyle kontrol etmelidir. Üçüncü olarak yöneticilerini sorgulamadan, her zaman yöneticilerin amaçlarını savunan gruplar vardır. Bu grupta yer alanlar dost veya düşman bilmeden taraf olma eğilimindedir. Hükümdarın bu kesimi ılımlılığa yol açmayacak yani sorgulamaksızın itaatlerini koruyacak korku ile yönetmesini tavsiye etmektedir (s.238).

danışmanın bulduğu çözümle kurtulan hükümdarın hikâyesinden hareketle İbn Zafer, danışmanların önemini vurgulamıştır (s.174).

İbn Zafer, hükümdarın halk arasındaki meşruiyetini yükseltmek ve ülkenin istikrarını sağlamak zorunda olduğunu belirtmektedir. Çünkü İbn Zafer, halk kitlelerine güvenmemektedir. Sınıflara ayırdığı toplumda üst sınıfları mantıklı davranma yeteneğine sahip görürken, halk kitlelerinin bu özelliği taşımadığını savunmaktadır. Bu nedenle onun yönetim düşüncesinin en temel meselelerinden biri de tebaanın bağlılık ve sadakat sorunudur. Hikâyelerinde özellikle hükümdarların halkları tarafından terk edilmesi konusunu ele almaktadır.⁹ Hükümdarların yönetimi altında bulunanların görüşlerini öğrenmesi gerektiği tavsiye eden İbn Zafer'e göre, hükümdarlar temkinli, akıllı ve gelişmeleri önceden öngörebilecek yeteneklere sahip olmalıdır.

⁹ İbn Zafer hükümdarın halka olan güven sorununu Abdülmelik bin Mervan ve Abdullah bin Zübeyir'in Emevi halifeliği için mücadelesinde ele almıştır. Zübeyir ile birlikte hareket eden Amr İbn Said'in Şam halkını halifeyi tahttan indirmesi için kışkırtmış, halkta onun bu çağrısına katılarak Amr'ı halife ilan etmiştir. Hem halkı tarafından hem de daha önce yanında bulunan Amr tarafından terk edilen Abdülmelik bu durumu "*Allah'ın iradesi, açık bir şekilde halifenin Şam'daki tebaasının ondan soğuduğu ve bağlılık ile sadakat yeminlerinin bir başkasına doğru yöneldiğini göstermiyor mu?*" ifadeleriyle açıklamıştır (s.136).

Sonuç

İbn Zafer'in istikrarlı ve adil yönetim arayışının nedenlerini anlayabilmek amacıyla makalede öncelikle İbn Zafer'in yaşadığı dönemdeki İslam devletleri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda İbn Zafer'in İslam devletleri arasında çatışmaların hâkim olduğu bir dönemde yaşamasının, istikrarlı bir yönetim arayışının temel gerekçesi olduğu tespit edilmiştir. Makalenin sonuçlarından bir diğeri de İbn Zafer'in devleti, hükümdar ile özdeş görüp devlet ve hükümdar ayrımı yapmamasıdır. Nitekim İbn Zafer devleti hükümdarın eylemleri ile değerlendirmektedir. Bu nedenle İbn Zafer, İslam devletinin nasıl kurulduğunu ve hangi kurumlar aracılığıyla yayıldığına ilişkin yapısal, işlevsel ya da nedensel analizler yapmamaktadır. İçerisinde bulunduğu istikrarsızlığı giderme amacı onun doğrudan yöneticilere odaklanmasına yol açmıştır.

İbn Zafer'in eseri incelendiğinde İslam devletinin temel özellikleri ve kurumlarına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat İbn Zafer'in dönemselsel olarak devletlerin içerisinde bulunduğu durumu yansıtmaması nedeniyle İslam devletlerinin tarihinin durağan olmadığı, etkileşim içinde bulunduğu coğrafyada farklı devletler ile ilişkiler kurduğu, isyanların ve iktidar mücadelelerin yaşandığı bir yapının olduğu tespit edilmiştir.

İbn Zafer, iktidarın sürekliliğine oldukça önem vermektedir. Bu nedenle de istikrarlı bir iktidar için yöneticilerin bazı özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yöneticilerin bu özelliklerini belirlerken bir yandan ahlaki ilkeleri esas almakta, diğer yandan hükümdarlar için stratejiler belirlemektedir. İbn Zafer, tüm bu ilke ve stratejiler kapsamında hükümdarlara öğütler vermiş, bu öğütler ile hükümdarların halk nezdinde meşruiyetlerini sağlamaya çalışmıştır. Nitekim İbn Zafer'e göre bir hükümdarın iktidarı merhametli ve adaletli şekilde kullanması hem halk tarafından meşru görülmesine hem de Allah'ın rızasını kazanmasına vesile olacaktır.

İbn Zafer ideal yönetim ve iktidarın devamlılığı arasında bir denge kurmuş, düşüncelerinde rasyonel bir bakıştan uzaklaşmamıştır. Bu nedenle tarihsel olgu ve olaylar İbn Zafer'in yönetim düşüncesinin en temel verileridir. Geçmiş hükümdarların başarı ve başarısızlık hikâyelerine dayanan tarihi bir yöntemi kullanırken yöntemini amacına uygun şekilde kurgulamıştır. Diğer yandan İbn Zafer istikrarlı yönetime ilişkin görüşlerini açıklarken sembolizme başvurarak düşüncelerini net bir şekilde açıklamamış, hikâyelerde benzetme, kişiselleştirme gibi edebi sanatlardan yararlanmış. İbn Zafer, sahip olduğu tüm bu tarihsel bilgi birikimi ve bilgiyi aktarma metodolojisinin özgünlüğüne rağmen gerekli ilgiyi görememiştir.

İbn Zafer'in yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal koşulları yönetim düşüncesini doğrudan etkilemiştir. Makale kapsamında İbn Zafer'in yönetim düşüncesi hükümdarın eylemlerinin neden olduğu isyanlar, yöneticilerin özellikleri, danışmanlara yönetimde verdiği önem ve yöneticilerin halk ile ilişkileri kapsamında incelenmiştir. İbn Zafer, mutlak gücün sınırlandırılması ile meşruiyeti sağlayan gerekçeleri birlikte değerlendirmektedir. Bu kapsamda bir hükümdarın gücünü sınırlandırma gerekçeleri ile hükümdarın meşruiyetini sağlayan ilkeler ona göre birlikte ele alınmalıdır.

İbn Zafer, hükümdarın zorba haline gelmesi ile toplumsal düzeni oluşturan ahengin bozulması arasında kurduğu ilişkide olduğu gibi yöneticilerin eylemlerinin sonuçlarından hareketle tavsiyeler vermektedir. Aynı zamanda yaşadığı toplumun sosyal ve siyasi gerçekliğinden yola çıkarak hükümdarın eylemlerini dini kurallar çerçevesinde sınırlandırmaya çalışmıştır. Çünkü İbn Zafer'in nihai hedefi İslam'ın kuralları içerisinde adaletli bir yönetimdir. Adaletli bir yönetim ona göre huzurlu bir toplumu da meydana getirecektir. Bu amaçları dolayısıyla İbn Zafer'i bir reformcu olarak görmek yanlış olmayacaktır.

İbn Zafer yönetim kadar siyasi konularla da ilgilenmiştir. Bu meseleler arasında hükümdarların meşruluğuna yönelik yaptığı tavsiyeler ise dikkat çekicidir. Özellikle babadan oğula geçen yönetim sisteminin meşruluğu üzerinde durmaktadır. Halkların isyan etme nedenlerinde ise yönetimin adil olmayan, zorbalığa giden uygulamalarının iktidarın değişmesine yol açtığını vurgulamaktadır. Böylece İbn Zafer hem toplumun yönetimini hem de iktidarın sürekliliğini birlikte değerlendirmektedir.

İbn Zafer'in yönetime ilişkin meseleleri bugün için de önemini korumaktadır. İktidarların meşruiyetlerini sağlamaya yönelik araçlar değişmiş, yönetici ve halk arasındaki ilişkinin boyutu farklılaşmıştır. Örneğin yönetimde danışmanların önemi modern devlet sistemi içerisinde daha da kurumsallaşarak artmıştır. Yine danışmanlardan beklenen sadakat, bağlılık gibi ahlaki özellikler yerini uzmanlık, yeterlilik gibi objektif kriterlere bırakmıştır. Yöneticilerin karar alma süreçlerinde uzmanların görüşlerini alması ihtiyacı kamu yönetiminde kurmay olarak adlandırılan statüleri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla İbn Zafer'in 12. yüzyılda danışmanların yönetimdeki rollerini sürekli vurgulaması günümüz yönetim yapısında da benzer şekilde önemini korumaktadır.

Makalede ulaşılan en önemli sonuç yönetim ilkelerinin evrenselliği tartışmaları ile ilgili olmuştur. Devletlerin yönetimi içerisinde halkların siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarına göre yönetimin esasları ve uygulamaları değişmektedir. Bu nedenle her yerde ve tüm zamanlarda geçerli yönetim ilkeleri aramak yerine dönemseller koşullarında gelişen yönetsel süreçlerini çözümlenmek gerekmektedir. İbn Zafer'in eserinin incelenmesinden sonra bu durum daha net anlaşılmıştır. Çünkü İbn Zafer'in yönetim yaklaşımı tarihsel olarak neden sonuç ilişkisi içerisinde gelişmiş, yönetime dair düşünceleri de bu gelişim sürecinde oluşmuştur. Örneğin, İbn Zafer'in yönetimi yalnızca yöneticilerin işlevleri ile algılanması geleneksel devlet yapısının temel özellikleri arasında yer almaktadır. Fakat yönetsel olguları yöneticilerin yani o dönem için hükümdarların amaçları ve uygulamalarından ibaret görme yaklaşımı modern devletin gelişim sürecinde değişime uğramıştır.

EK 1: Sülvanü'l-Mutâ'fî Udvâni'l-Etbâ'da Yer Alan Devlet, Yönetici ve Tarihsel Olaylar Listesi

Devletlere İlişkin Bilgiler

Abbasi Devleti
Ak Hunlar (Heyatıla)
Babil Krallığı
Emevi Devleti
Hindistan Prensiği
İslam Devleti (Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi)
Normanlar (Sicilya Dönemi)
Osetya Krallığı
Osmanlı İmparatorluğu
Pers İmparatorluğu
Roma İmparatorluğu
Sasani İmparatorluğu
Yunan Krallığı

Yöneticilere İlişkin Bilgiler

Babek b. Erdeşir: *Sasani Devleti'nin kurucusu Erdeşir'in oğlu*
Behram b. Yezdicerd b. Behram b. Şapur: *Sasani Hükümdarı*
Erdeşir b. Babek: *Sasani Devleti'nin kurucusu*
Firuz b. Yezdicerd: *Sasani hükümdarı*
Hunşevâr: *Ak Hun padişahı*
Hz. Musa: *Tevrat'ın indirildiği peygamber*
Hz. Osman: *Dört halife döneminin üçüncüsü halifesi*
Hz. Ömer: *Dört halife döneminin ikinci halifesi*
Hz. Ali: *Dört halifenin sonuncusu*
Jül Sezar: *Roma İmparatoru*
Kisra Entüşirvan: *Sasani İmparatoru*
Me'mun: *Abbasi Halifesi*
Mu'aviye b. Yezid: *Emevi Halifesi*
Muhammed el- Emin: *Abbasi Halifesi*
Musa el- Hadi: *Abbasi Halifesi*
Nu'man b. Münzir el- Asgar: *Lahmiler hükümdarı*
Osetya Kralı (?)
Ömer b. Abdülaziz: *Emevi Halifesi*
Süleyman b. Abdülmelik: *Emevi Halifesi*
Şapur b. Hürmüz: *Sasani Hükümdarı*
Velid b. Yezid: *Emevi Halifesi*
Yunan Kralı (?)

Tarihsel Olaylara İlişkin Bilgiler

Tevekkül Bölümü Tarihsel Olaylar

Ak Hun Kralı Hunşevâr'ın Pers Kralı Firuz'u esir alması
Velid b. Yezid b. Abdülmelik ile Yezid b. Velid b. Abdülmelik'in halifelik mücadelesi
Muhammed Emin ile Abdullah Me'mun'un taht mücadelesi
Firavun ve Hz. Musa mücadelesi
Amr bin Said'in Emevi halifesine karşı halifeliğini ile etmesi

Metanet Bölümü Tarihsel Olaylar

İran padişahı Şapur b. Hürmüz'ün Rum diyarı ziyareti
Jül Sezar'ın, Pers İmparatorluğu'nu işgal etmesi

Sabır Bölümü Tarihsel Olaylar

İran kirasası Nuşirevan ile Hint Kralı arasındaki mücadele
Abdülmelik bin Mervan ve Abdullah bin Zübeyir'in Emevi halifeliği mücadelesi

Rıza Bölümü Tarihsel Olaylar

İran padişahı Yezdicerd b. Şapur'un oğlu Behramı Gur'un tahta yükselişi

Zühd Bölümü Tarihsel Olaylar

Halife Muaviye bin Yezid'in tahttan feragat etmesi
Erdeşir b. Babek b. Sasan'ın oğlu Babek'in zühdü
Osetya kralının zühdü
Pers Kralı Ardeşir'in mutlakiyetçi yönetimden vazgeçmesi

Tablodaki Taramaya Esas Alınan Metin: Yazar, Sadık, *Devletin Ölümsüzlük İksiri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014. Dekmejian, Richard Hrair ve Kechichian, Joseph A., *Adil Hükümdar*, (çev. Barış Doğru), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2009.

Ek 2: Sülvanü'l-Mutâ'fi Udvâni'l-Etbâ'da Yer Alan Ayetlerin Listesi

GİRİŞ	TEVEKKÜL	METANET	SABIR	RIZA	ZÜHD
Nisa: 19	Nisa: 19	Ahzab: 10/11/12/13/14/16/ 17/21	Nahl: 127/128	Tevbe: 58/59	Taha: 131
Casiye:18/19	Bakara: 216	En'am: 33/34/35/90	Enfal: 30	Hasr: 22	
İsra: 46	Şuara: 36/37				
Neml: 8/22/23/24/25/26	Mü'min: 26/28/30/35/45				
Bakara: 9	Fatır: 43				
Maide:6	Tevbe: 51				

Tablodaki Taramaya Esas Alınan Metin: Dekmejian, Richard Hrair ve Kechichian, Joseph A., *Adil Hükümdar*, (çev. Barış Doğru), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2009.

İnceleme Aracı:

Dekmejian, Richard Hrair ve Kechichian, Joseph A., *Adil Hükümdar*, (çev. Barış Doğru), Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2009.

Kaynakça:

Canik, Gülmiş Vesile, “*Sicilya’da Müslümanlar (827-1243)*”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2010.

Eco, Umberto (Ed.), *Ortaçağ Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Havkal, İbn, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (çev. Ramazan Şen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Helvacıoğlu, Ender, “*Machiavelli’nin Ustası İbn Zafer*”
<http://www.radikal.com.tr/kitap/machiavelli-in-ustasi-ibn-zafer-959212/>

http://www.armeniapedia.org/wiki/Joseph_A._K%C3%A9chichian, (27. 11. 2019).

https://www.goodreads.com/author/show/83060.R_Hrair_Dekmejian, (27. 11. 2019).

Özcan, Canan, “Adil Hükümdar ve “Prens” Eserleri Bağlamında İbn Zafer ve Machiavelli Arasında Dönemsel Bir Karşılaştırma”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2013), s. 177-191.

Şenel, Alâeddin, *Kemirgenlerden Sürüngenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara 2006.

Tokuş, Ömer, “Fatimiler İle Sicilya ve Güney İtalya Arasındaki Münasebetler”, *Tarih Dergisi*, S. 59, 2014, s. 27-55.

Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, 20. Cilt, (s. 453-454), Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-zafer>, (28.11.2019).

Yalçın, Soner, “*Saltanatını Şiddetle Sürdüren İktidarda Kalamaz*”,
<https://www.Sozcu.Com.Tr/2015/Yazarlar/Soner-Yalcin/Saltanatini-Siddetle-Surduren-Iktidarda-Kalamaz-852358/> (06.01.2020)

Yazar, Sadık, *Devletin Ölümsüzlük İksiri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

Yıldız, Yusuf, “15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya’da Müslümanlar”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 40, (Mayıs 2017), s. 67-88.

Zi, Sun, *Savaş Sanatı*, (çev. Pulat Oktan ve Giray Fidan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.